

DOI: 10.31548/hspedagog14(3).2023.69-75

УДК 323.4

ПОНЯТТЯ «РЕВОЛЮЦІЯ» ТА СУЧАСНІСТЬ**ОБЛАП П. В.**, аспірант кафедри філософії, соціології та політології
Київський державний торговельно-економічний університет**E-mail:** P.Oblap@knute.edu.ua

Анотація. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що сьогодні, як і в попередні епохи, поняття «революція» і надалі залишається одним з основних понять, що широко використовуються у суспільних і політичних науках. Розкриття змісту революції можливе виключно у контексті суспільних відносин, що історично сформувалися у певну епоху. Мета дослідження – проаналізувати теоретичне осмислення поняття «революція» у контексті зміни соціально-економічних відносин. У процесі дослідження використовувались аналітичний, порівняльний та історичний методи. Встановлено, що поняття «революція» має власну історію, належить до історичних питань першого класу і використовується науковцями щодо подій та явищ, які відбувались у різні епохи та мали різне значення у контексті притаманних відповідній епосі практик і концептів. Доведено, що найбільш повно значення революції можна розкрити тільки шляхом вивчення традицій використання революційних практик у суспільному житті, простеження змін поняття «революція» у політичному дискурсі в різні історичні періоди. Обґрунтовано, що класичний погляд на революцію як на повернення, реставрацію справедливого порядку, притаманний премодерному суспільству, змінився модерним поглядом на революцію як на кардинальну зміну соціального устрою, повний розрив з минулим, реструктуризацію суспільства та зміну політичного устрою.

Ключові слова: революція, премодерне суспільство, модерне суспільство, постмодерне суспільство.

Актуальність (Introduction). Поняття «революція» належить до основних понять, що широко використовуються у суспільних і політичних науках. Розкриття його змісту можливе виключно у контексті суспільних відносин, що історично сформувалися у певну епоху. Проте, як практиками, так і теоретиками феномен революції завжди ототожнювався з «сучасністю», яка в одних історичних періодах намагалася стати «минулим», а в інших – «майбутнім». Розуміння суспільством феномену революції змінювалось під впливом історичних і суспільних подій. Поняття революції премодерну (традиційного суспільства) та поняття революції суспільства модерну (індустріального суспільства) діалектично протилежні, розташовані на різ-

них полюсах. Розуміння ж революції суспільства постмодерному (постіндустріального, інформаційного) порівняно з революцією премодерну перебуватиме вже не на різних полюсах, а в різних площинах. Революція – це не тільки і не стільки політичне поняття кардинальної зміни суспільно-політичного ладу, як питання необхідності постійної та безперервної інновації усіх сфер суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). При написанні статті опрацьовані наукові роботи К. Маккогіна, Дж. Фарра, Дж. Голдстоуна, І. Канта, К. Маркса, В.В. Ільїна та інших вчених. Зокрема, К. Маккогін та Дж. Фарр розглядають революцію у контексті історичних і неісторичних понять. Дж. Голдстоун висвітлює причини

виникнення і типові результати революцій. І. Кант, як філософ Просвітництва, не вважає революцію належним способом просвітити людей: революція може змінити суспільний устрій, спосіб життя, але не може досягти просвітництва. К. Маркс і Ф. Енгельс трактують революцію як рушійну силу історичного розвитку. В.В. Ільїн, досліджуючи сучасність, розглядає її у контексті інновацій. Зважаючи на актуальність теми дослідження, вона вимагає подальшого вивчення.

Мета (Purpose). Мета дослідження – проаналізувати теоретичне осмислення поняття «революція» у контексті зміни соціально-економічних відносин.

Методи (Methods). Методологічною основою дослідження є загальнонаукові методи пізнання. Застосування аналітичного методу у поєднанні з порівняльним дозволило проаналізувати літературні джерела за темою дослідження та виокремити «історичний» та «неісторичний» погляди на революцію. За допомогою історичного методу вивчено зміст революції у контексті суспільних відносин, що історично сформувалися у певну епоху.

Результати (Results). У наукових працях Крейга Маккогіна «Неісторичний погляд на революцію» [1] та Джеймса Фарра «Історичні поняття у політичній науці: «революція» [2] велась полеміка щодо «історичних» та «неісторичних» політичних понять.

Зокрема, К. Маккогін намагався довести можливість «неісторичного» погляду на революцію та, як наслідок, можливість існування «загальної теорії революції», позачасової, позаісторичної, універсальної для всіх часів. Прогнозуючи трансформацію майбутніх революційних процесів, пов'язану з переходом до постіндустріальної ери, автор передбачає зміну ідеології на секуляри-

зацію і стверджує, що підґрунтям майбутніх революцій буде не стільки висока соціальна мобільність та вирівнювання соціальної ієрархії, скільки корегування соціальної політики. Це дозволило К. Маккогіну сформулювати поняття революції, яке стало водорозділом між «старими» та «новими» революціями. Причину нових революцій автор вбачає у зростанні матеріального достатку, що зміщує акцент революційних вимог у бік постматеріалістичної культури, появу нових, складних для контролю сфер у постіндустріальному суспільстві тощо. До поділу революцій на «старі» та «нові» це поняття залишалось історичним і відображало соціальні кризи та потрясіння існуючого порядку, але не мало прогностичної складової. Автор описує нові революції як «теоретичні», «потенційні». Їх реалізація в тій чи іншій мірі дозволить визнавати появу нової загальної (неісторичної) теорії революції, що не залежить від часових обмежень. На думку дослідника, кожна політична теорія (у тому числі й теорія революції) має пройти шлях від перетворення понять з історичних на теоретичні, а, отже, неісторичні. «Нам потрібний новий режим формування понять, у якому відправним пунктом будуть не тільки минулі явища чи загальний дискурс (якщо говорити більш глобально), але й повний спектр можливих альтернатив. Поняття не повинні формуватися *a posteriori* (емпірично) з актуальних подій, а *a priori* з усіх подій, що вважаються можливими» [1].

Натомість Д. Фарр [2], піддаючи критиці наведені вище судження, зазначає, що навіть у випадку істинності, в тій чи іншій мірі, параметрів та причин майбутніх революцій, прогнозованих К. Маккогіном, це буде лише нове історичне поняття революції, що характеризуватиме окремі постіндустріальні революції, характерні для постіндустріальної епохи.

Тобто, знову повертаємося до поняття «революція», що обмежене певним часовим відрізком. На нашу думку, поняття «революція» має власну історію, належить до історичних питань першого класу і використовується науковцями щодо подій та явищ, які відбувались у різні епохи та мали різне значення у контексті притаманних відповідній епосі практик і концептів. До питань першого класу М. Вебер, зокрема, відносить «культуру», Ф. Ніцше – «покарання», К. Маркс – «працю».

Ігнорування часових відмінностей при спробі побудови загальної всеохоплюючої теорії революції може призвести до невірної розуміння відповідних подій та явищ. З метою уникнення цієї двозначності використовують історичні поняття другого класу, що закріплюють за поняттями першого класу певні часові рамки («середньовічний», «класичний», «модерний», «сучасний»), префікси («прото-», «пост-», «перед-»), поєднання першого та другого класу («класична революція», «антична культура» тощо). Дж. Голдстоун у своїй праці «Революції. Дуже коротке введення» [3] до слова «революції» додає історичне поняття другого класу: «конституційні революції», «комуністичні революції», «кольорові революції», «революції в стародавньому світі», включаючи у ці визначення зовсім різні історичні події: від зміни династій Фараонів Єгипту до вигнання царів з Риму та реформ братів Гракхів. Оскільки ці події мали різне підґрунтя, різні рушійні сили та наслідки, то можна досить скептично ставитись до доцільності використання поняття «революція» до епохи нового часу. Д. Фарр наголошує на неможливості побудови повної загальної теорії революції, у тому числі через те, що така теорія буде настільки загальною, що призведе до неможливості виокремлення самого феномену революції з-поміж інших політичних феноменів [2].

У понятті «сучасна революція» слово «революція» вживається як універсальне поняття, а сучасна – як прикметник, що обмежує контекст використання цього поняття. Для окреслення поняття «сучасна» для суспільства модерну звернемося до наукової праці І. Канта «Відповідь на питання: що таке просвітництво?» [4], лейтмотивом якої є гасло «майте мужність користуватися власним розумом». Просвітництво, на думку вченого, – це вихід людства зі стану неповноліття, коли опікуни та няньки (якими можуть бути як світська влада, так і наукові доктрини) під гаслом забезпечення благополуччя та безпеки вирішують за людину, як їй вірити, як думати, як служити. Адже життя за власним розумом, постійний пошук та сумніви не лише лякають людину але й є небезпечними. Просвітництво – це передусім свобода, більш конкретно – свобода публічно користуватися власним розумом. Людина, як немовля, що не вміє ходити, а влада (політична, духовна тощо) твердить, що ходити страшно і небезпечно, але небезпека ця в більшій мірі удавана. Так, доведеться декілька разів впасти, але без цього неможливо навчитися ходити. Гасло свободи (на першому етапі – виключно свободи публічної думки) та необхідність зміни свідомості індивіда і виходу з-під опіки влади, духовенства, авторитетів, поява вільної публічної дискусії (політичного простору) є першими кроками до модерного розуміння поняття «революція».

Майже через століття К. Маркс і Ф. Енгельс у науковій праці «Німецька ідеологія» [5] зазначають, що звільнення людей неможливе шляхом зміни свідомості. Воно є результатом зміни економічних відносин і, як наслідок, – зміни суспільного ладу і соціальних відносин. З часом виникло поняття «революція модерного часу» як кардинальна зміна всієї палітри суспільних відносин.

Суспільство модерну концептуально вірило у невідминність науково-технічного прогресу, «царство розуму», прихід якого дозволить побудувати ідеальну політичну систему та досягти соціальної справедливості.

У ХХ столітті М. Фуко, даючи відповідь на питання «Що таке просвітництво?» [6], зазначає, що надії мислителів ХVIII століття на технічний прогрес, вдосконалення політичних та соціальних відносин (свободи індивідів) виявились передчасними та занадто оптимістичними. Історично характерний для західних суспільств рух до набуття здібностей (в широкому сенсі) та боротьба за індивідуальну свободу породили нові форми владного контролю (економічні, соціальне регулювання, інформаційні технології). Тобто, в ХХ столітті постало питання: яким чином розширення економічних та науково-технічних можливостей розмежувати із розширенням повноважень та можливостей влади забезпечити необхідну організовану діяльність та індивідуальну свободу.

У ХХІ столітті, в епоху постмодерного суспільства, співвідношення об'єктивного до суб'єктивного вже остаточно змінилося на користь останнього [7]. Прискорення суспільного розвитку, впровадження інформаційних технологій, соціальних мереж та підвищення можливостей «споживання» абсолютизує суб'єктивне «Я» індивіда, зумовлює постійне зростання його потреб, які соціальна система намагається, але повною мірою задовольнити не в змозі. Така діалектична система потреб та можливостей – це спіраль, на кожному витку якої прискорюється необхідність змін. Головними рушійними силами суспільства дедалі більше виступають суб'єктивні чинники – бажання, прагнення, амбіції, жадоба, інстинкти [7].

Світ, наповнений предметами тривалого споживання, перетворився на світ речей одноразового використання,

призначених для якнайшвидшого вжитку [8]. А життєвий шлях, який у модерні мав характер лінії з визначеною кінцевою метою (шлях палігримів), перетворився на суму відрізків без конкретної мети, що починаються нізвідки та йдуть в нікуди (шлях туриста). Постмодерне суспільство абсолютизує «тут-і-зараз» сьогодення, теперішнє є головнішим за минуле та майбутнє. Вся попередня сумлінна праця може виявитись марною, проте, це дає й можливість розуміння того, що все попереднє не є суттєвим, програш у тій чи іншій ситуації абсолютним, а вибір завжди залишається відкритим.

Життя, яке в попередні епохи можна було порівняти з грою, стало сумою відокремлених одна від одної ігор. Немає сенсу зосереджуватись на одній професії, прив'язуватись до одного місця. Відмежуватись як від минулого, так і від майбутнього, жити одним днем, життям, що складається з ряду незначних подій [8]. Не присвячувати своє життя служінню одному ідеалу, занадто сильно не прив'язуватись до інших людей, оскільки невідомо, наскільки довго вважатимете їх цікавими та вартими уваги. Тому виникає потреба отримати все, що можна, зараз, не задумуючись, що буде потім. Стратегії життя стають короткими, людські взаємини фрагментарним. Свобода та відмова від зобов'язань призводять до значної лакуни в моралі та етиці індивіда. Якщо перевести це в політичну площину, то об'єкти та їх сутність викликають байдужість, важливо лише, чи є об'єкт «цікавим» та «хвилюючим». Завдання – вилучення максимального інтересу. Все, що не викликає зацікавлення оминається, оглядається поверхнево, увага на ньому не зосереджується. У випадку невдоволення якістю товару на полиці магазину, ми просто повертаємо товар та шукаємо новий, який нас влаштує, не

піддаючи сумніву саму систему магазину [8].

Обов'язок кожного – вести приємне життя, а обов'язок будь-якої системи чи влади – забезпечити підлеглим таке життя, не допускаючи сумніву в його можливості та реальності. Звичайно, на практиці виникає і невдоволення, яке виходить за межі буденного життя та потребує об'єднання та координації дій, але, як і все в логіці постмодерну, таке об'єднання є короткотривалим, нестійким, фрагментарним, без стійких зв'язків та з обмеженими цілями. Це суттєво впливає і на розуміння поняття «революція» щодо суспільства постіндустріальної епохи.

Д. Фарр стверджує, що будь-яка теорія революції, яка пояснює неокolonіальні революції має спиратись на історичні поняття та загалом не потребує розгляду повного спектру революцій усіх історичних періодів. Поняття «революція» змінюється залежно від історичних обставин її виникнення. До того ж, поняття «революція», як і інші політичні поняття, змінюється не тільки внаслідок зміни самої політичної науки, але й через безпосередній зв'язок з діяльністю політичних акторів, у нашому випадку – революційних діячів. Дії, що відбуваються під час революції, відображають ідеї діячів [2].

За своєю сутністю «революція» є суперечливим поняттям, що унеможливорює її загальне і всеохоплююче трактування. За Д. Фарром [2], революція – не просто історичне поняття, а двічі історичне. Найбільш повно значення революції можна розкрити тільки шляхом вивчення традицій використання революційних практик у суспільному житті, простеження змін поняття «революція» у політичному дискурсі в різні історичні періоди. Наприклад, класичний погляд на революцію як на повернення, реставрацію справедливого порядку (славна

революція в Англії), притаманний премодерному суспільству (зміна по колу форм правління Платона), змінився модерним поглядом на революцію.

Слово «*modernus*» вперше використане ще в V столітті як спосіб відокремлення новосформованої християнської дійсності від римсько-язичного минулого. В подальшому контекст цього слова зазнає змін і застосовується як перехід від «старого» до «нового». Але до XVII століття взірцем для наслідування як в культурному, так і в соціальному сенсі вважалось «*antiquitas*» (стародавнє). Лише з появою ідеалів досконалості, наукових уявлень про безмежний прогрес та рух до вдосконалення соціальних та моральних практик, характерних для французького Просвітництва [9], «*modernus*» стає визначенням сучасності, позбавленим необхідності авторитету однієї з попередніх епох. Формується уявлення про «*modernus*» як про звільнення від будь-яких зв'язків з минулим, що просякнуте духом протистояння всім традиційним уявленням у культурному, духовному, політичному та соціальному полях.

Висновки і перспективи (Discussion). За результатами проведеного дослідження можна зробити висновки, що поняття революції має власну історію, належить до історичних питань першого класу і використовується науковцями щодо подій та явищ, які відбувались у різні епохи та мали різне значення у контексті притаманних відповідній епосі практик і концептів. Ігнорування часових відмінностей при спробі побудови загальної всеохоплюючої теорії революції може призвести до невірної розуміння відповідних подій та явищ.

Найбільш повно значення революції можна розкрити тільки шляхом вивчення традицій використання революційних практик у суспільному житті, простеження змін поняття «революція» у

політичному дискурсі в різні історичні періоди. Класичний погляд на революцію як на повернення, реставрацію справедливого порядку, притаманний премодерному суспільству, змінився модерним поглядом на революцію як на кардинальну зміну соціального устрою, повний розрив з минулим, реструктуризацію суспільства та зміну політичного устрою. Рушійними силами суспільства дедалі більше виступають суб'єктивні чинники – бажання, прагнення, амбіції, жадоба, інстинкти.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку вбачаємо у вивченні закономірностей і соціально-політичних механізмів постіндустріальних революцій.

Список використаних джерел:

1. McCaughrin C. An ahistoric view of revolution». *American Journal of Political Science*. 1976. P. 637–651.
2. Фарр Д. Історичні поняття у політичній науці: «революція». 29.10.2017 р. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/statti/2315-dzhejms-farr-istorichni-ponyattya-u-politichnij-nautsi-revoljutsiya> (дата звернення 2.11.2023).
3. Goldstone Jack A. *Revolutions: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. 2014. 148 s.
4. Кант І. Відповідь на питання: що таке просвітництво? URL: <https://docplayer.net/45242020-Imanuyil-kant-vidpovid-na-pitannya-shcho-take-prosvitnictvo.htm> (дата звернення 2.11.2023).
5. Маркс К., Енгельс Ф. Німецька ідеологія. Твори: в 50 т. / пер. з рос. К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1959. Т. 3. С. 7–521.
6. Фуко М. Що таке Просвітництво? URL: https://kontur.media/m_foucault_enlightenment-2/ (дата звернення 2.11.2023).
7. Ільїн В. В. Концепт «інновації»: історія, сучасність, смисл / *Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура*: монографія / за ред. В. Кременя. К.: Педагогічна думка, 2008. С. 48–73.
8. Bauman Z. *From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity*. URL: https://pages.mtu.edu/~jdslack/readings/CSReadings/Bauman_From_Pilgrim_to_Tourist.pdf (дата звернення 2.11.2023).
9. Habermas J. *Die Moderne, ein unvollendetes Projekt: philosophisch-politische Aufsätze, 1977-1990*. Reclam, 1990. 254 s.

References

1. McCaughrin, C. (1976). An ahistoric view of revolution». *American Journal of Political Science*, 637–651.
2. Farr, D. (2017). Istorychni poniattia u politychnii nautsi: «revoliutsiia». Available at: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/statti/2315-dzhejms-farr-istorichni-ponyattya-u-politichnij-nautsi-revoljutsiya>
3. Goldstone, Jack A. (2014). *Revolutions: A Very Short Introduction*. Oxford University Press. 148 s.
4. Kant, I. Vidpovid na pytannia: shcho take prosvitnytstvo? Available at: <https://docplayer.net/45242020-Imanuyil-kant-vidpovid-na-pitannya-shcho-take-prosvitnictvo.htm>
5. Marks, K., Enhels, F. (1959). *Nimetska ideolohiia. Tvory: v 50 t.* Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo politychnoi literatury URSR, 7–521.
6. Fuko, M. Shcho take Prosvitnytstvo? Available at: https://kontur.media/m_foucault_enlightenment-2/
7. Ilin, V.V. (2008). Kontsept «innovatsii»: istoriia, suchasnist, smysl / *Fenomen innovatsii: osvita, suspilstvo*,

kultura: monohrafiia / za red. V. Kremenii.
Kyiv: Pedahohichna dumka, 48–73.

8. Bauman, Z. From Pilgrim to Tourist – or a Short History of Identity. Available at: <https://pages.mtu.edu/~jdslack/readings/>

CSReadings/Bauman_From_Pilgrim_to_Tourist.pdf

9. Habermas, J. (1990). Die Moderne, ein unvollendetes Projekt: philosophisch-politische Aufsätze, 1977-1990. Reclam. 254.

THE CONCEPT OF "REVOLUTION" AND THE PRESENT TIME Oblap P. P.

Abstract. *The relevance of the research topic is due to the fact that today, as in previous eras, the concept of "revolution" continues to be one of the main concepts widely used in social and political sciences. Revealing the content of the revolution is possible only in the context of social relations that were historically formed in a certain era. The purpose of the study is to analyze the theoretical understanding of the concept of "revolution" and its connection with the concept of "modernity" in the context of changes in socio-economic and political relations. Analytical, comparative and historical methods were used in the research process. It has been established that the concept of revolution has its own history, belongs to the first-class historical questions and is used by scientists in relation to events and phenomena that occurred in different eras and had different meanings in the context of practices and concepts inherent in the corresponding era. It is proven that the most complete meaning of the revolution can be revealed only by studying the traditions of using revolutionary practices in social life, tracing changes in the concept of "revolution" in political discourse in different historical periods. It is substantiated that the classic view of the revolution as a return, restoration of a just order, inherent in premodern society, has been replaced by a modern view of the revolution as a radical change in the social system, a complete break with the past, restructuring of society and a change in the political system.*

Key words: *revolution, premodern society, modern society, postmodern society.*